

РЕЦЕНЗІЯ

на навчальний посібник “Ембріологічний словник”. Автори: В.С. Пикалюк, Т.М. Бойчук, О.П. Антонюк, Т.П. Макаліш / За ред. проф. В.С. Пикалюка. – Сімферополь-Чернівці, 2013. – 256 с.

Навчальний посібник, як вказується в анотації, призначений для студентів вищих медичних навчальних закладів III-IV рівнів акредитації. Передусім, звертає увагу оригінальність викладу матеріалу, що подається в ньому. Автори відходять від традиційних описів, що є характерним для словників, оскільки, окрім власне словника, цей посібник вміщує більше 90 сторінок тексту описового характеру, присвяченого питанням загальної та топографо-системної ембріології. Тому, на наш погляд, посібник є дуже корисним не лише для студентів, але і для фахівців в галузі біології та медицини. У першу чергу, для морфологів, які займаються вивченням гістогенетичних перетворень в органах і їх системах в процесі онтогенезу.

Навчальний посібник складається з трьох нерівноцінних по кількості сторінок частин. У першій, найкоротшій частині “Загальна ембріологія” (з 5 по 22 стор.), що складається з 6 підрозділів, в тезовій формі подається стислий опис основних етапів ембріогенезу. Також наводиться класифікація типів яйцеклітин за кількістю жовтка, що міститься в них, і характером його розподілу. Викладаються етапи диференціювання в процесі гістогенезу, описується динаміка закладки окремих органних утворень – похідних кишкової і нервової трубок, гангліозної пластинки, мезодерми в цілому.

У підрозділі “1.4. Розвиток позазародкових органів” представлені дані про джерела розвитку цих органів, наводяться сучасні уявлення про їх тканинні складові та функціональне призначення.

У підрозділ “Схема розвитку зародка людини” (стор. 12) включена таблиця 2 “Етапи розвитку зародка людини” (стор. 13-15), що, на наш погляд, не є виправданим, оскільки по сенсу та інформації, що міститься, цей матеріал доцільніше було б розмістити в наступному підрозділі 1.5. “Періодизація життя зародка людини”. До речі, в цьому підрозділі періодизація

розвитку зародка по рівнях приведена, згідно G.L. Streeter, яка була складена переважно на основі спостережень за розвитком зародків мавп *Macaca Resus*. На наш погляд, було б більш доцільним представити сучаснішу загальновизнану серед ембріологів періодизацію розвитку людини по стадіях ембріогенезу, прийняту в Інституті ембріології людини Карнегі (Вашингтон), яка базується переважно на даних, які отримані при вивченні морфологічних перетворень у процесі розвитку людських зародків (R. O'Rahilly, J. Bossy, F. Müller O'Rahilly R. Introduction a l'etude des stades embryonnaires chez L'homme // De l'Association des Anatomistes. – 1981. – Vol. 65, № 189. – P. 139-236; R. O'Rahilly, F. Müller Developmental Stages in Human Embryos // Contrib. Embryol. – Washington: Carnegie Inst., 1987. – P. 1-306). Принаймні, цю періодизацію доречно було б розмістити поряд з попередньою або замість неї.

У підрозділі 1.6. “Критичні періоди в розвитку людини” автори дають уявлення не лише про критичні періоди ембріогенезу, але і на постнатальному етапі онтогенезу, вказуються основні ендо- і екзогенні чинники, які здатні викликати різні аномалії в процесі внутрішньоутробного розвитку. З нашої точки зору, в цей підрозділ доречно було б додати таблицю “Susceptibility to teratogenesis for organ systems” з книги T.W. Sadler “Lagman's medical embryology”. – Baltimore, Maryland, 1990. – Sixth edition. – 411 p.

У 2-ій частині посібника “Топографо-системна ембріологія”, що складається з 17 підрозділів, в лаконічній, але досить інформативній формі представлені дані про ембріональні закладки різних органів і динаміку становлення міжорганних ембріотопогрфічних взаємовідношень, що є дуже раціональним, але прикро, що дані про гістологічні перетворення в них по системах майже відсутні.

При цьому не зовсім зрозуміло, чому розвиток органів ротової порожнини (язик, слинні за-

лози та зуби) описаний поза підрозділом 2.8. “Розвиток травної системи”?

Інформація про тимус представлена в двох підрозділах 2.13. “Розвиток ендокринних залоз” і 2.14 “Розвиток органів кровотворення та імунного захисту”. Проте, відповідно до сучасних представлень тимус, не дивлячись на те, що в ньому виробляються гормоноподібні речовини – регуляторні пептиди, не відносять до органів ендокринної системи, так само, як і нирки, де виробляються ренін і простагландини, серце, що продукує передсердний натрійуретичний чинник, і ряд ін. органів. Тому, на наш погляд, дану інформацію про цей орган слід було б викласти в підрозділі 2.14.

У третій частині, яка і дала назву навчальному посібнику, “Словник ембріологічних термінів” (155 сторінок) наводяться тлумачення морфологічної суті більше 1000 термінів та понять, дається латинська та грецька їх етимологія, засвоєння якої є запорукою грамотного їх використання. Слід вказати на раціональну стислість в освітленні кожного терміну або поняття, що надає посібнику особливий колорит.

Одним з переваг посібника, що рецензується, є ретельне його редагування. Проте і в цьому випадку, не обійшлося без погрішностей. До таких, окрім вказаних вище, слід віднести такі, як на стор. 9: “хоріон (плацента)”. Але ж хоріон – це не плацента, а усього лише її складова частина. На стор. 11: “Під дією маткового секрету оболонка запліднення розчиняється”. Напевно, правильніше було б сказати: “Під дією секрету певних маткових залоз ...”. Окрім цього, розчиняється не “оболонка запліднення”, а “блискача оболонка (zona pellucida)”. Слід вважати, що поняття “Плодове яйце”, яке прийняте в акушерстві, в ембріології не є коректним (стор. 16), і, вже якщо його застосовувати, то потрібно в лапках.

Відомо, що скелетні м’язи є похідними міотомів сомітів мезодерми, з яких мігрують міобласти, але ж на стор. 30 (7-ма стрічка зверху), де йде мова про диференціювання м’язів кінцівок, стверджується, що вони утворюються зі скупчень мезенхімних клітин. На цієї ж сторінці (10-та стрічка знизу) повідомляється, що “ріст окремих м’язових волокон здійснюється шляхом включення клітин-саркомерів ...”. Мабуть, правильніше клітини-міосателітоцити, тому що саркомери – це структурні одиниці міофібрил.

На стор. 51 читаємо “емалобласти” замість амелобласти; на стор. 40 – “зародок травного тракту ...”, а на стор. 57 – “зародок сліпої кишки” замість “зачаток травного тракту ...”, “зачаток сліпої кишки”. Виявляються невдалі вирази: “волокна серцевого м’яза (міокард)”, але ж міокард утворений клітинами, а не волокнами, або на стор. 71: “волокнисті структури (волоконця)” – виходить “масло масляне”, “пухка волокнистість” (стор. 72). “загрудинна залоза” (стор. 76) – застаріла назва тимуса.

У тлумаченні поняття “Тканина епітеліальна поверхневого типу” (стор. 230) вказується, що це “шар (рідше тяжі) клітин”. Правильніше було б вживати вираз не “шар”, а “шар або шари”, маючи при цьому на увазі одношаровий або багатшаровий епітелій, а ще краще було б це більш ґрунтовно пояснити. Бо то, що стосується “тяжів”, то можна було б вказати конкретно, в яких органах вони виявляються (аденогіпофіз, надниркові залози тощо). “Трубка кишкова” (стор. 233): в одному випадку її латинська назва дана як “tubus intestinorum”, а в іншому – “tubus intestinum” та ін.

Слід зауважити, що в наукових виданнях довідкового типу, як і цей посібник, термінологія повинна бути бездоганно зважена та співставлена з сучасною номенклатурою.

При виділенні в ембріогенезі стадій та періодів (стор. 5) бажано було б дати чіткий опис, що вони собою уявляють.

У цілому ж слід привітати не лише авторів, але і широкий круг морфологів України, які дістануть украй необхідне академічне видання і як навчальний посібник, і як цінний довідковий матеріал не лише в галузі морфогенетичних перетворень в процесі ембріогенезу, але і в українській науковій термінології. Упевнений, що надруковане невеликим накладом, воно стане раритетом та швидко буде потрібно його перевидання з урахуванням зауважень і пропозицій колег.

Барсуков Микола Петрович – доктор мед. наук, професор, зав. каф. охорони праці і БЖД з курсами гістології і радіобіології ПФ НУБіП України “Кримський агротехнологічний університет”, професор каф. гістології і ембріології ДУ “Кримський держ. медичний університет ім. С.І. Георгієвського”.